

ДЪРЖАВНО УПРАВЛЕНИЕ НА БАЛКАНСКИТЕ СТРАНИ. QUO VADIS?

Доц. д-р Мария Чавдарова

Държавното управление на балканските страни в началото на XXI век е в криза, генерираща доказателства в подкрепа на извода, че то не е нито либерално, нито демократично, както от гледна точка на етимологията на двете определения, така и на практическата реализация в развитите страни, в които живее “златният” милиард на човечеството (17% от населението на земята).

“Либерализмът и демокрацията в периферните държави – твърди Ален Турен, са качествено различни от тези явления в Центъра на света”¹. Докато съчетанието между индивидуалните свободи (*liberalis*) и народовластието (*demos-kratos*), изразяващо ценностното съдържание на либералната демокрация, е изгодно и гарантирано за Първия свят чрез експлоатацията на слаборазвитите страни и движението на капиталите от тях към развития Център², то за периферията на света, включваща Балканите, социално-икономическата и политическата практика на либералната демокрация е нестабилна и неефективна, защото увеличава масовата бедност и задълбочава социалното неравенство. “Само през 2007 г. – отбелязва професор Ханс-Вернер Зин от Университета “Лудвиг Максимилиан” в Мюнхен, САЩ внесоха 790 млрд. дол. капитал, докато развиващите се страни изнесоха 714 млрд. дол. Това позволи на американските домакинства да спрат да спестяват и да се насладят на прекалено потребление”³.

Уж българите живеят в едно семейство (ЕС) с държавите от “стара” Европа, а са пет пъти по-бедни от нейните граждани. Прагът на бедност в България е 13 пъти по-нисък от граничната линия за оцеляване в Западна Европа. По критерия “материални лишения” България е на първо място в ЕС. Според Световната банка по-бедни от българите в региона на Балканите са гражданите на Косово и на Албания. Ако към последните две държави прибавим Черна гора, получаваме балканските страни, управлявани от най-богатите и корумпирани лидери. С основание някои автори определят формата на държавно управление в тях като

¹ Touraine A, *Latin America's Exits from the Liberal Transition in: Economic and Social Development into XXI Century*, Ed. by I. Emmerij, Washington, D.C., Inter-American Development Bank, 1997, p. 433.

² DW-World, Deutsche Welle, 26.8.2009.

³ *Ibidem*.

клетокрация, разбрана от Майкъл Паренти като “сдружение на шепа крадци, безкрайно корумпирани хора, действащи изключително безмилостно и вероломно, обричайки милиони обикновени граждани на страшна бедност”⁴. Премиерът на Черна гора Мило Джуканович е на 20-то място сред най-богатите политически лидери в света с 10 млн. британски лири⁵. В същото време правителството на Черна гора понижава заплатите на държавната администрация с 30%, за да върже бюджета. Лекарите и учители получават около 400 евро на месец, а полицаи и войници – около 300 евро⁶. Сръбският вестник “Виести” обявява М. Джуканович за мафиот номер 1 в Европа с милиарди долари, спечелени от тютюнева мафия. Създаденият от него тютюнев картел е обвинен в убийството на хърватския журналист З. Пуканич⁷.

Премиерът на Косово Хашим Тачи декларира собственост за 1 млн. евро, председателят на парламента – Якуп Красничи – за 900 000 евро, а президентът Фатмир Сейдиу има банков депозит от 100 000 евро⁸. Сред източниците на богатството са криминалната приватизация, незаконният трафик, корупцията по високите нива на властта, квазипазарните условия.

Двойствената природа на централната изпълнителна власт на балканските държави я прави “най-удобна” за корумпиране. Нейните субекти са едновременно политици и управленци / администратори. Чрез политическата си функция те са свързани с висшата власт – законодателната, а чрез управленската функция – с административната власт, която има пряко отношение към конкретното разпределение на материалните блага в държавата, осъществявано въз основа на професионална експертиза в отделните публични сфери. Чрез децентрализираната административна функция на правителствената власт държавното управление има свои представители и гаранتي на междинно (регионално) и местно ниво. Различният разред на административната власт и съподчинената ѝ роля спрямо първата власт в държавата – политическата, дава основание на проф. Г. Близнашки да я определи като “тъй наречена”, което не я прави по-малко автономна и отделна от политическата власт, въпреки функцията на правителството да осъществява съвместно с парламента ръководството и контрола на администрацията. Ролята и логиката на кавичките в израза “тъй наречена” се потвърждават в следващата теза на проф. Близнашки: “По-важно значение за конституционната теория има разделението на политическата от административната, отколкото между изпълнителната и законодателната власт. Последователното разграничение между политическа и

⁴ Паренти, М., Да убиеш един народ, Жарава, С., 2003, с. 142.

⁵ http://balkani.actuallno.com/news_299357.html

⁶ www.SETimes.com, 8.6.2010

⁷ 24 часа, 22.7.2009.

⁸ www.SETimes.com, 3.6.2010.

административна власт води до извеждането на администрацията извън сферата на политиката, а то на свой ред позволява административната дейност да се организира и осъществява въз основа на критерии за професионализъм, безпристрастност и компетентност, поставени в служба на общото благо, т.е. на обществения интерес”⁹. В съответствие с чл. 17 на закона за публичната администрация Словения въвежда длъжността ”държавен секретар” – дясната ръка на 16-те министри в правителството, което води до ограничаване на възможностите за политика “в сянка”. Правомощията на държавния секретар не се прекратяват при смяна на министъра. Той може да продължи мандата си и при новия министър. Законът предвижда конкурси за шефове на дирекции с петгодишен мандат и предложението за назначаването им се одобрява от правителството¹⁰.

Поради сложна и комплексна битност, най-голям функционален обем и най-голяма близост до гражданите изпълнителната власт (правителството) и нейното взаимодействие с други държавни власти и институции са в основата на типологията на политическите режими. Единствено Румъния има полупрезидентски режим, което означава, че правителството е под двойна “шапка” чрез съвместната дейност на румънския президент с правителството на страната. Въпреки периодичната дискусия в други балкански държави, в т.ч. в България, за допълнително укрепване на изпълнителната власт чрез по-широкото ѝ споделяне от страна на държавния глава, политическият режим в тях е преобладаващо парламентарен. “Силни” премиери при парламентарен режим имат Турция, Албания, Косово, Хърватия. Някои от тях споделят изпълнителната власт, но поради непрекия избор на президента от парламента не удовлетворяват определението за полупрезидентски режим – съвместна дейност между пряко избран президент и правителство от парламентарен тип. Премиерът на Турция има право да издава декрети със силата на закон – правомощие, което нахърнява висшата власт на парламента.

Влошаването на социално-икономическите показатели на балканските държави води до централизация на службите за сигурност, нарастване на страха у гражданите и намаляване на свободата на словото. По данни на американската неправителствена организация “Фрийдъм хаус” свободата на пресата в балканските държави намалява за осма поредна година¹¹. Стачки и граждански протести в Гърция и в Румъния не променят правителствени решения за орязване на заплати, надбавки и пенсии с 10-25%. Управляващите в Гърция се опитват да намалят държавния дълг от 300 млрд. евро, подхранван от бюджетен дефицит, възлизащ на 12.7% от

⁹ Близнашки, Г., Принципи на парламентарното управление, Унив. Издателство “Св. Кл. Охридски”, С., 2008, с. 71.

¹⁰ Slovenia. Public Administration Act., IV.1. Heading of Ministries. Article 17 /State Secretary/, p. 2.

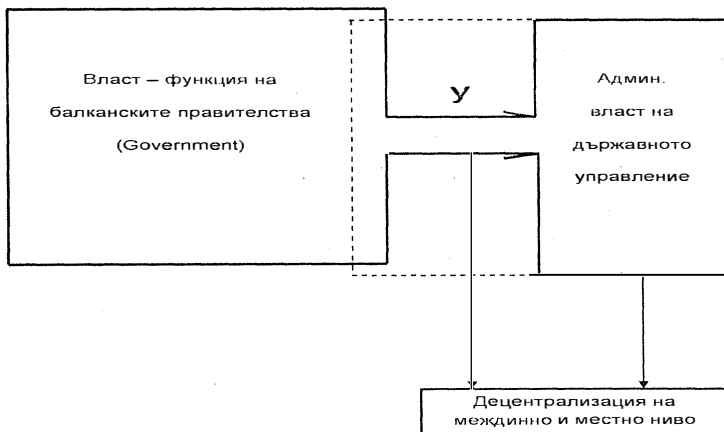
¹¹ <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=1, 29.4.2010>.

БВП през 2009 г., което е над четири пъти повече от разрешения 3-процентен праг според Маастрихтските критерии¹². Занижени са данните за безработицата в Албания – 39%, Македония – 33%, Босна и Херцеговина – 23.4%, Черна гора – 14%¹³. Избрана е статистическа методика, която да удовлетвори тази цел. Сливът на финансите и икономиките в по-слаборазвитите членки на ЕС принуждава френския президент Н. Саркози да признае, че става въпрос не за обичайна, а за **системна криза, която изисква системен отговор**. Дали изискването за системност предполага промяна в модела на управление?

Кризата в управлението на балканските държави, задълбочена в периода 2008-2010 г., би могла да доведе до възможна промяна в следното направление: преодоляване на либералния управленски модел¹⁴, което не би било лош резултат на историческата еволюция в региона, и откриване на нова парадигма за усъвършенстване на държавното управление, която краткосрочно да намали негативните ефекти от кризата. Става въпрос за отхвърляне на предлаганите от неолибералите пазарни механизми за управление на държавата и обществото и удовлетворяване на потребността от държавно регулиране на пазарните процеси.

Схема 1

Взаимодействие между изпълнителна (политическа) власт и административна власт на държавното управление

у – административно-управленска функция на правителствената власт

¹² Политика, С., 26.3.2010.

¹³ Монитор, 24.05.2010.

¹⁴ Съзнавам, че либерализмът има множество варианти и никаква критика не би могла да се приложи еднакво към всички тях. Въпреки това си позволявам по-общ критичен подход към него, защото животът на Балканите показва, че реализирането на иначе позитивните цели на либерализма увеличава бедността и неравенството в региона, чието преодоляване зависи от създаване на условия, противоположни на либералните ценности.

Макар евентуална отмяна на либералната държава в този вариант да няма дългосрочни и трайни ефекти за развитието на балканските държави, защото не засяга дълбоките причини на финансово-икономическата криза, заложили в материално-политическия фундамент на обществената система и държавното управление (Governance), нейната евентуална реализация би имала значение на “нова перестройка” в социално-икономическата и в политическа сфера. Към качествено нов и устойчив модел на развитие призовава президентът Георги Първанов по време на Срещата на високо равнище Европейски съюз – Латинска Америка и Карибите, проведена в Мадрид през месец май 2010 г. и фокусираше вниманието на 50 държавни и правителствени ръководители върху изхода от световната криза. На фона на преобладаващите речи, написани по модела Copy Paste, българският президент поставя фундаментален въпрос: “Може ли логиката на пазара да бъде господстваща или се нуждаем от нов инструментариум, за да се регулират в цялост икономическите, екологичните и социалните параметри на развитие? Но за да изработим нов инструментариум, ние се нуждаем не просто от нова финансова архитектура, а от нова, споделена стратегия за регионално и глобално развитие.”¹⁵ Решенията на срещата показват, че засега липсва единение на управляващите елити около идеята да се изработи обща стратегия за преодоляване на социално-икономическата и политическа асиметрия в света, в основата на която да са иновативната икономика и новият модел на нейното управление. Пролитчава нежеланието на държавни лидери, в т.ч. от Европа, да инициират дълбоки промени в ключови условия и предпоставки на развитието, които биха поставили под въпрос техния мандат и сегашните механизми, движещи политическата власт. Малко са управляващите, които оценяват ролята на науката, образованието и иновациите за изход от кризата. Сърбия е единствената държава на Балканите, която в “окото на кризата” получава 200 млн. евро заем от Европейската инвестиционна банка, предназначен за насърчване на научния сектор, спиране теча на мозъци от страната и завръщане на учените, които са я напуснали.¹⁶ Българският случай в тази сфера представя экс-образователният министър Даниел Вълчев, преподавател в СУ: “През 2010 г. парите във Фонд “Научни изследвания” са равни на нула срещу 100 млн. лева за 2009 г.”¹⁷

Промяната в държавното управление е невъзможна без промяна в логиката на властта, която в момента има следната характеристика: “Партизиране, уреждане и пазене на “свои” из етажите на властта, целенасочено манипулиране на хората. И най-важното – логиката следва парите.”¹⁸ Политологът Иван Кръстев подчертава недоволството на

¹⁵ Cross.bg, 18.5.2010.

¹⁶ www.SETimes.com, 20.5.2010.

¹⁷ Вълчев, Д., Платено обучение?, 24 часа, 9.06.2010.

¹⁸ Божидаров, Д., Честта се оказа голям дефицит и на това правителство, Сега, 22.5.2010.

електората от монистичното политическо управление, но не открива импулси за промяна, генерирани в структурното звено на управляваните. ”Страх ме е – подчертава той, че много от тези, които искат промяна, решиха да сменят страната, в която живеят, а не да променят страната, в която са родени. Постепенно се превръщаме в публика на собствения си живот и нямаме право да се сърдим, че политиците се държат с нас като с публика – **предпочитат да ни забавляват, вместо да ни управляват.**” (курсив М.Ч.)¹⁹

Срещу възможността за отхвърляне на либералната държава, negliжирала и откъснала се от балканските общества, действа високо организирана икономическа, военно-политическа и пропагандна мощ на силни международни фактори, на първо място на суперсилата САЩ. Великата лъжа за либералната демокрация като най-справедливата и свършена обществена система през последните 400 години, след която настъпва краят на историята, се налага безцеремонно с методите на масовата пропаганда, открити в началото на XX век от Едуард Бърнейс – “баща” на съвременния пбблик рилейшънс, и активно употребени от комуникаторите на нацистка Германия. Изненадващ е фактът, че книгата на Адолф Хитлер “Моята борба” “има най-много издания в САЩ, където тя излиза почти ежегодно”.²⁰ Особено внимание се отделя на две глави в първата част на книгата, озаглавени съответно “Причини за световната разруха” и “Пропаганда и организация”, включващи тъжната истина за психохватките на управляващия елит спрямо електората: “Тези господа изхождаха от логиката, че колкото по-чудовищно лъжат, толкова по-бързо ще им повярват. **Обикновените хора по-скоро вярват на голямата лъжа, отколкото на малката** (курсив М.Ч.). Това съответства на примитивната им душа. Те знаят, че за дребното и самите те са способни да излъжат, но да излъжат за повече, май че биха се притеснили. Голяма лъжа даже няма да им дойде наум. Ето защо масите не могат да си представят, че другите са способни на къде по-чудовищни лъжи, на къде по-безсъвестно извращение на фактите. И даже когато им разяснят, че става въпрос за чудовищна измама, те все ще продължават да се съмняват и ще бъдат склонни да смятат, че тук все пак има частица истина.”²¹ “Разомагьосването” на лъжата, примесена с митове и легенди²², включва както достъпното представяне на последиците от световната финансово-икономическа криза

¹⁹ Blitz.bg, 26.4.2010.

²⁰ Послеслов на българското издание на “Моята борба” на А. Хитлер, изд. Жар птица, 2001, с. 664.

²¹ Хитлер, А., Цит. произв., с. 223.

²² В книгата си “Империи на упованието” Т. Мадън използва манипулирани исторически факти, за да сравни Древния Рим с днешната “империя” на САЩ, “построила новия свят”. Т. Madden. Empires of Trust. How Rome Built -- and America is Building -- a New World, N.Y., Penguin Press, 2009, p. 336.

за широки обществени слоеве, засегнала най-тежко периферията на света²³, така и изискването да се прояви воля и характер за системен анализ на властта, институциите и факторите на държавното управление, акцентиран върху причинно-следствената, **социална** връзка между общество и държава. Усилията в тази посока биха имали за резултат квазиизследване, легитимиращо либералната държава, ако не се разкрие методологическият дефицит, който затруднява изясняването и преодоляването на реални проблеми във взаимодействието между социално-икономическите и политическите фактори на държавното управление.

След 1989 г. в българските ВУЗ-ове не се преподава интердисциплинарно знание, разкриващо същността и връзките на структурните звена от схема 1. В специализирания курс по “Икономикс” студентите изучават технологията на микро- и макроикономическия процес, започващ с разпределителните отношения и категориите цена, пазар, търсене и предлагане. Този курс изключва главния процес – възпроизводството на материални блага и свързаните с него субектни отношения между работодатели (собственици) и наемни работници. В случай че у студентите възникне въпрос около емпириката на тези взаимоотношения, преподавателят ги насочва към колегите от специалност “Социология” и “Политология”. Липсва определение на понятието **капитал**, макар че става въпрос за **капиталистически** производствени отношения, които бившите социалистически държави, в т.ч. на Балканите, развиват след разпадане на биполярния модел на международните отношения в началото на 90-те години на ХХ век. Основните субекти на капиталистическата обществена система са преименувани в бизнесмени, а бизнесът им е основан на “правото на собственост”, без да се знае що е това “собственост”. Не други, а изхвърлените от учебната програма понятия “собственост” и “капитал” са пряко свързани с отговора на въпроса защо има бедни и богати и защо пропастта между тях нараства.

Синтезиран отговор дава Ернандо де Сото, един от петимата най-големи мислители на Латинска Америка през ХХ век: “Повечето страни в света са бедни, не защото притежават малко активи, а защото не умеят да ги превръщат в капитал, който да генерира благоденствието им. Капиталът е единственото, което гражданите на бедните страни не умеят да произведат **за самите себе си**, независимо с каква енергия те изпълняват всички изисквания на капиталистическата икономика.”²⁴ Ето защо либералните икономисти не обичат да анализират производствените отношения – главната сфера на обществената система, наречена от Майкъл

²³ Свръхбогатите нямат проблем с кризата. Тя ги прави още по-богати. Само за една година богатството на 10-те най-заможни хора във Великобритания нараства с 30%. Cross.bg, 26.4.2010.

²⁴ Цит по: Марков, М., Права на собственост – европейски измерения, Стопанство, С., 2008, с. 38.

Уолзър “вътрешна” причина на справедливостта. “Не можем да кажем какво е дължимото на един или друг човек, докато не научим как тези хора се отнасят един към друг чрез нещата, които произвеждат и разпределят.”²⁵

Мълчанието на либералните икономисти по повдигнатия от М. Уолзър въпрос е разбираемо: това, което наемният работник произвежда, се присвоява от капиталиста; работникът получава заплащане не за това, което е произвел, а за това, което е достатъчно за възпроизводството. Въведената след промените политическа наука (Political Science), чийто предмет са властовите отношения в политиката (Politics), изключва от ползването си влиянието на социално-икономическите фактори върху политическия процес. Нито дума за фундаменталната роля на елемента “Потребности и интереси” с неговото обективно и субективно ниво (схема 2), чрез който се осъществява взаимното проникване (симбиозата) между променливите и постоянните фактори. Специализираният курс по “Политология” започва и завършва с политическата подсистема на обществените отношения, като евентуалните въпроси на студентите относно взаимодействието ѝ със социално-икономическата сфера се насочват към академичните дисциплини “Социология” и “Икономикс”. Всеки обработва собствен парцел в познанието без поглед върху общата нива – социума, който на теория и практика е все по-изолиран от държавата. Учебните програми не включват дисциплината “Политическа икономия”, преподавана днес в най-престижните западни университети като гранично знание – синтез между политическа и икономическа наука.²⁶

Подходът да се парцелират хуманитарните науки, без да се покриват контактните (интердисциплинарни) зони между тях, не допринася за изграждане на системна представа за развитието на обществото и за формулиране на единен национално-държавен (обществен) интерес. Методологичният дефицит пречатства анализа на връзките между общество и държава и съответно на **единното държавно управление, защитаващо публичен интерес**. То не може да бъде компенсирано с корпоративно управление на държавата, налагано от либералната теория за държавата фирма, изградена върху частно-правен принцип. Либералната държава negliжира политическата легитимност на обществените интереси и потребности, които би следвало да се проектират в нейното управление. Легитимността на държавното управление в балканските страни произтича от изборите, в които участват все по-малко хора с право на глас, разочаровани от политическата демокрация и все по-апатични към случващото се в нея, и от “свободната” политическа дискусия между три автономни центъра: а) държавата, представлявана от правителство с делегирана от народа (номинална) власт – политически и административни

²⁵ Уолзър, М., Сфери на справедливостта, Критика и хуманизъм, С., с. 481.

²⁶ Младенова, З., Към съвременното разбиране на политическата икономия, Известия, Издание на Икономическия университет, Варна, бр. 3, 2007, с. 32.

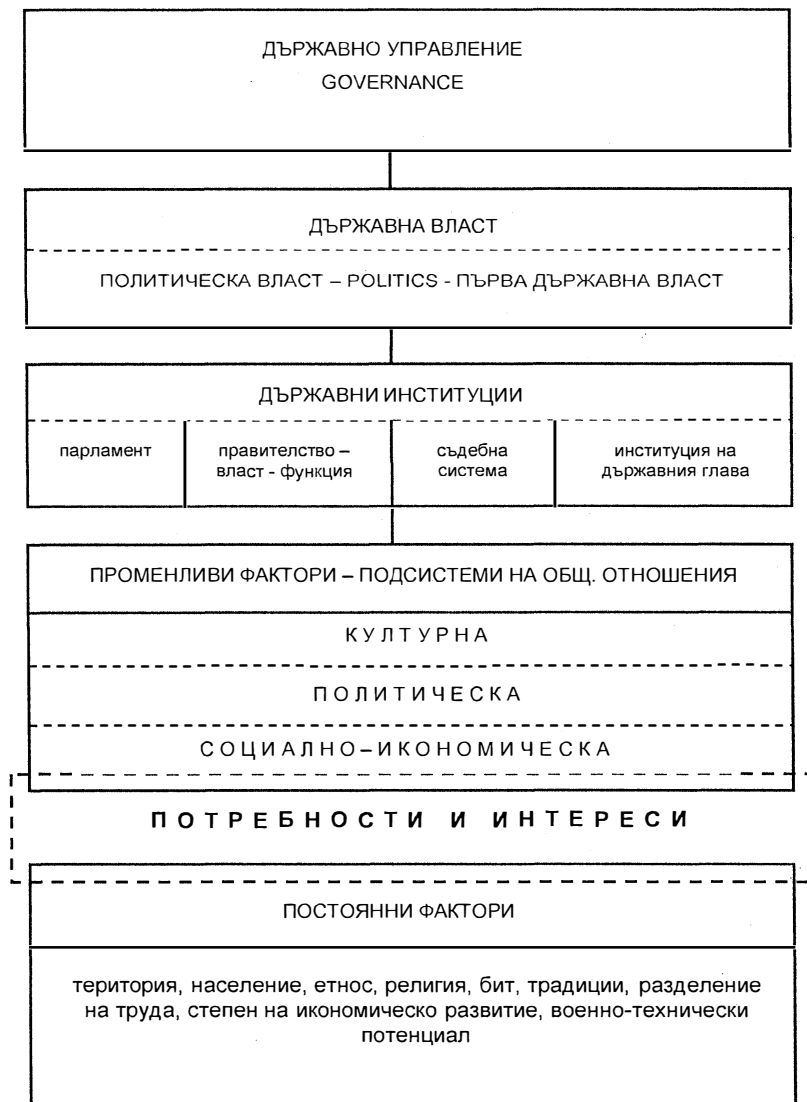
функции за защита на национално-държавния интерес; б) работодателите, контролиращи капитала / бизнеса, в т.ч. средствата за производство; и в) наемните работници, които трудно отстояват интересите си при преобладаващите пазарни механизми, регулиращи всички подсистеми на обществените отношения, включително образование, здравеопазване, наука и култура.

Методологията на обществените науки като “науки на духа”, засягащи организацията на живот на хомо сапиенса – зоон политикон, представлява начина (теоретичния подход), чрез който се откриват трайни, повтарящи се връзки между явленията в обществената система. Нейният дефицит в началото на ХХI век е свързан с неадекватното **предполагане**, което в крайна сметка има ценностен характер, различаващ се качествено от предубедената и пристрастна преценка на изследователя. Разликата между ценност и пристрастие се установява трудно, но не и невъзможно: чрез дистанциране от предмета на изследване, внимателен и задълбочен анализ на **фактите**, признаване на онези от тях, които са неудобни за собствената позиция в името на научната истина. Научната преценка не може да се отдели напълно от оценяващата преценка. От морала на учения зависи възможността “двете да се държат разделени”. “От тази гледна точка – сочи М. Вебер, анализ и оценка, познание и ценност не са рязко противопоставени, а са тясно свързани.”²⁷

²⁷ Вебер, М., “Ученият и политикът”, Friedrich-Naumann-Stiftung, Принт, С., 1993, с. 29.

Схема 2

ВЛАСТ, ИНСТИТУЦИИ И ФАКТОРИ НА ДЪРЖАВНОТО УПРАВЛЕНИЕ НА БАЛКАНСКИТЕ СТРАНИ

Проблем на политическата и икономическата наука днес, който поставя под въпрос оцеляването им, е невъзможността да подредят своя материал в **система от понятия** (след което да направят изводите), чието съдържание се постига и усъвършенства постепенно, чрез наблюдение и изграждане на хипотези. Защото понятието е мисловно средство за

овладяване на действителността. Едно завършено познание с дедуктивен характер следва да има за основа постоянно и трайно обвързани понятия, които отразяват онтологията на обществените процеси, в т.ч. на държавното управление. Несъвършенството на политическата и икономическата теория, генерирано от методологически дефицит, може да бъде преодоляно чрез упорито, последователно и неединично индуктивно търсене – от частното към общото, а не чрез галоп към дедукцията, която по същия бърз начин бива опровергавана от реалността. Често пъти политиката налага темпото в науката със задачата да “напъха” реалността в анализа при предварително зададени “верни” изводи.

В изследователския процес на Балканите през последните 20 години е наложена тенденцията да се внасят отвън Copy-Paste-дедукции, копирани от чужди школи и адаптирани към специфичната балканска действителност. Непроменено остава само **предполагането**, което предопределя логиката на изследването. По този начин адекватната система от понятия се изплъзва на изследвателя. Поради прескочения етап на продължителната работа по индукцията той не може да я изгради. Възникват квазитермини, при които смисълът на съществителното е конюнктурно пренесен върху автоматично “залепено” пред него прилагателно. Резултатът е обезкуражаващ: нови термини с неясно съдържание, трудноразбираеми изводи, стресирани читатели и студенти.

Примерите в този контекст са пряко свързани с държавното управление на балканските страни в началото на ХХІ век. Към съществителното “демокрация” често се прибавя прилагателното “управляема”. Новият термин “управляема демокрация” акцентира манипулативно върху процедурно-административния аспект на политическата демокрация, който пренарежда властите като субординира политическата власт на административната власт, която е от качествено друг разред. Целта е да се стигне до извода, че всяка обществена система, която се управлява ефективно, по същество е демократична. По този начин предметът на политологията – властовите отношения в политиката (Politics), се изземва от мениджмънта (управлението). Същото субституиране на понятийна същност се извършва чрез термините “политически мениджмънт”, “политически маркетинг”, “политически пазар”, смесили в себе си представи за различни подсистеми, нива и субекти на обществените отношения. Визираните термини са заимствани от концепцията за “Държавно строителство” (Statebuilding), предлагана активно на балканските държави от страна на Центъра (най-вече САЩ) с цел налагане на такъв тип държавно управление, който да е “най-демократичен” и удобен на предлагания офертата. Тази концепция търси легитимността на балканските държави отвън-навътре: чрез създаване на Copy-Paste-държавни институции, отклонявайки адресата от истинската

идентификация на легитимността – суверенитета на народа и социално-политическата същност на държавата.

Употребата на термина “балкански национализми” свидетелства за друга неблагоприятна тенденция в политологичното знание през последните 20 години, свързана с първата тенденция: превръщане на понятието от средство на анализа в средство на политиката. Възниква въпросът на кого е изгодно терминът “национализъм”, отнесен към Балканите, да е в множествено число, което прехвърля смисъла на национализма (политика на национално превъзходство и стремеж за реализация на 100% национално-държавен интерес) върху етноконфесионалното разнообразие на Балканите. Защо се избягва акцентирането върху **общия знаменател**, смислово концентриран в съществителното име “национализъм”, еднакво приложим и към политиката на държави извън региона, в т.ч. Европа и Америка. “Балканските национализми” не са “живият живот на Балканите”, както се опитват да ни убедят по време на международни конференции и да замъглят главната причина за негативната конотация на този термин. Тя е социално-политическа, а не етноконфесионална и не е характерна само за Балканите.

Специфични потребности на политическия процес в Турция задоволява терминът “контролирана демокрация”. Тя настъпва в периоди след военен преврат, когато държавната власт е разделена между висшето военно командване, президента и правителството. При такъв “контрол” на демокрацията след военния преврат през 1980 г. правителството на Тургут Йозал изпробва консервативно-либерален модел на управление, който увеличава бедността, ограничава социалните свободи на гражданите и засилва привързаността към исляма. В крайна сметка възникват предпоставки за държавно управление с ислямистки елементи, в което мнозинството от електората открива истинския защитник на социалната справедливост. Такива са по същество правителствата на Неджметин Ербакан през 90-те години на XX век и на Реджеп Тайип Ердоган през първото десетилетие на XXI век. При двата мандата на Партията на справедливостта и развитието Турция отбелязва най-висок темп на икономическо развитие в региона на Балканите.

На въпроса “Защо харесват либерализма?”, Джон Кекеш отговаря: “Основните либерални ценности могат да бъдат определени като плурализъм, свобода, права, равенство и справедливо разпределение. Това, което ги прави същностно ценни, е, че дават възможност на индивидите да живеят автономно. Целта на либерализма е да създаде и поддържа политически институции, които поощряват тези ценности и чрез тях – поощряват автономността”²⁸. Дотук – добре и твърде привлекателно, но

²⁸ Кекеш, Дж., Против либерализма, Критика и хуманизъм, С., 2001.

социални блага на Балканите не биха могли да се постигнат автономно, чрез индивидуални усилия на гражданите. Сред тях е сигурността на балканското общество и държава, изгубена в руините на световната криза. Определението на Дж. Кекеш се оказва частично реализуемо само в Словения, която сама не се брои за балканска държава и има най-висока степен на икономическо развитие и полиархичност въпреки пораженията на либералния капитализъм при превръщане на държавната собственост в частна²⁹. Със своите 1200 евро средномесечна заплата в некризисен период, срещу 120 евро за Албания, Словения е давана често за пример на страна с “хуманен капитализъм” – смислово объркан термин. Ако капитализмът е хуманен по принцип, изразен в съществителното, защо му трябва определение в същия смисъл?

Съмнения в демокрацията по западен образец, препоръчвана на бившите социалистически страни, в т.ч. на Балканите след 1990 г., изразява Збигнев Бжежински. Той преценява началото на 90-те години на миналия век като тревожен период за “дългосрочната жизненост на една западна култура, която все повече губи морална ориентация”. Тази липса кара Бжежински да се запита **“дали поражението на комунизма действително означава победа на демокрацията.”**(курсив – М. Ч.)³⁰

Позволявам си да изразя моето предпоставяне на анализа за държавно управление: главен индикатор за качеството на балканските държави е социално-икономическият и политически статус на техните общества и граждани. Затова изследването на властта, институциите и факторите на държавно управление започва със социално-икономическия и политически фундамент на държавата, чието първо структурно звено на схема 2 е озаглавено “Потребности и интереси”. То има свързваща роля между постоянните и променливите фактори на държавно управление, схващано като система от принципи, правила и норми, чиято цел не е ограничена в рамките на либералния капитализъм и на пазарните механизми, а има по-широк периметър – социалната ефективност и защитата на обществения интерес. Тази цел не може да бъде постигната, ако в основата на социалните отношения и на държавата е пазарът.

Най-близо до компонента “Потребности и интереси” сред променливите фактори на държавното управление е социално-икономическата подсистема с носещата конструкция “Отношения на собственост” – генератор на конфликтогенна социална връзка, която в **превърнати форми**, преминавайки през сложни връзки на политическата и културна подсистема, влияе **косвено и опосредствено** върху управлението на държавата (Governance).

²⁹ Чавдарова, М., Политически системи на балканските страни, Стопанство, С., 2008, глава втора, параграф трети.

³⁰ Бжежински, Зб., Втори шанс, Обсидиан, С., 2007, с. 48.

Уговорката за превърнатите форми и косвеното влияние на отношенията на собственост върху социума и държавата е negliжирана от Вилфредо Парето, който предлага друго **предполагане** на социалния анализ – вместо от възпроизводството и отношенията на собственост да се започва от сферата на обмяна и разпределението. По предполагаването ще ги познаете. “Заключението – учи мъдрецът, става известно от предпоставката; съгласявайки се със заключението, ние всъщност се съгласяваме с предпоставката.”³¹

Вилфредо Парето и Леон Валрас не включват в академичните си лекции по либерална икономическа теория производственото предприятие, индустриалеца и наемния работник, а оставят в тях само субектите, необходими за “правилните” изводи: продавачът и купувачът, интегрирани в модела на икономическото равновесие. Наемният работник фигурира само като потребител, но не и като създател на добавена стойност. Изобличавайки “икономическия детерминизъм” на Маркс, обявен за фалшива идеология, Парето поднася на студентите своята идеология – либерализма, според която икономическата теория има смисъл само тогава, когато се подчинява на действащите закони, приложими в математическите модели на физическата наука. Не му е чужда манипулацията на текста. Привежда твърдение, което не само не се открива в произведение на К. Маркс, но постоянно и системно е опровергавано приживе от набедения автор. Приписаното на “интелектуалното чудовище” твърдение е: “Икономическото **състояние** на едно общество определя **напълно** другите социални феноми.” (курсив – М. Ч.)³² Манипулацията се извършва с две думи – “състояние” и “напълно”. Става въпрос за “отношения” (а не за състояние), които в превърнати форми (и в този смисъл не напълно) влияят върху други подсистеми на социалните отношения.

Вместо социално-икономически и политически категории за анализа си Вилфредо Парето **предполага** социалнопсихологически фактори, наречени от него “рецидиви” и “производни”, и въз основа на тях създава теория за политическия елит с основна идея: управляващият елит за разлика от управляваните притежава качества, които му дават материално и интелектуално превъзходство.³³

“Елитаристите”, сред които и Чарлс Райт Милс с неговия “Властващ елит” (1956 г.), се стремят да докажат, че първопричината на конфликтите по света, в т.ч. на Балканите, е непреодолима, защото е “естествено” заложен в психиката на човека и априори зададена. С една дума: бедният – беден, богатият – богат. “Недостигът на блага” се обяснява с психология,

³¹ Аквински, Т., Сума на теологията, превод на проф. Цачо Бояджиев, изд. Изток-Запад, С., 2003, с. 1300.

³² Pareto, V., Die pseudowissenschaftlichen Theorien, in: System der allgemeinen Soziologie, Kapitel V, Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart, 1962, S. 80.

³³ Pareto, V., Die Residuiden, Kapitel VI, Die Derivationen (Fortsetzung), Kapitel X, S. 81-113.

а не със социални връзки между индивидите. Надеждата на балканеца за социални блага в резултат на по-адекватна политика на управляващите е безплодна (по Парето), защото според него категорията “благо” е “ядро от приятни чувства, които остават след елиминиране на неприятните чувства”.³⁴ А приятни (социални) чувства в региона на Балканите май не останаха?!

Далеч от чувствата и човешката психика е предпоставянето на анализа за обществото и държавата в изследванията на проф. Минчо Семов и проф. Васил Проданов. Според първия автор “обективната социална връзка между хората със собственост е безспорна, както е безспорна силата на общото в техните частни интереси.”³⁵ Наред с общността на хората притежатели на собственост, М. Семов открива “общността на хората, зависещи от собствеността **в широкия смисъл на думата** (курсив – М. Ч.) – наемни работници”.³⁶ Основателно е заключението на проф. В. Проданов, че липсата на ресурси за задоволяване на базисни потребности и интереси на хората е резултат преди всичко от отношенията на собственост и стратификацията, водещи до недостиг на ресурси на големи групи от хора, което предизвиква в крайна сметка насилствени следствия. Начинът, по който са разпределени богатството и властта в едно общество, влияе върху поведението на хората и тяхната жизнена съдба.³⁷

Доминацията на либерализма, отстъплението от националния суверенитет и регулиращите функции на държавата укрепват двупосочния натиск върху държавното управление на балканските страни. Динамичната глобализация притиска регионалните държави отвън, а отвътре те са подложени на атака от местни, локални структури, в т.ч. неправителствени организации, финансирани от външни спонсори, които под камуфлажа на “демократизацията” се стремят да изземат повече първа (политическа) власт от държавата. Дихотомията глобализация / локализация е в ущърб на национално-държавния интерес, който ерозира в името на либералната идея за глобализация на политиката (Politics) и преобразуването на балканските държави в транснационални мрежи за сътрудничество. Активен вътрешен фактор в това направление са граждански сдружения, които поемат ангажменти от силни, глобализиращи субекти с цел продължаване на тяхната дейност в региона на Балканите. Най-много са те в сферата на сигурността, отбраната и междуетническите отношения. Лесен е отговорът на въпроса защо липсва влиятелна неправителствена организация в социално-икономическата сфера. Защото няма заинтересуван външен спонсор за нея. На твърдението, че “гражданското общество в България е насадено, не е поникнало само” Антонина

³⁴ Ibidem, S. 113.

³⁵ Семов, М., Теория на политиката, СофиР, С., 2000, с. 252.

³⁶ Пак там, с. 253.

³⁷ Проданов, В., Насилието в модерната епоха, изд. Захари Стоянов, С., 2003, с. 25.

Желязкова отговаря: “Не отричам, но не виждам нищо лошо в това. **Нещо, което липсва на България, се внася отвън, както автомобилите или компютрите.** (курсив – М. Ч.) Отворено общество плащаше всичко, което минаваше за опозиция на бившите комунисти, това е истина.”³⁸ Макар и ужасяващ в частта си за вноса на гражданско общество в България, отговорът е логичен за либерално мислещ човек, защото за него гражданското общество наред с всичко друго е стока, излязла на пазара, който е основа и регулатор на социума. С преобладаваща либерална ориентация са реформистки структури, поддръжници на промяната, която се отнася до приватизация и ограничена държавна намеса във функционирането на пазара. Увлечени в либерализма, дори сме надминали САЩ – “за разлика от тях в България няма организации с друга идеологическа ориентация, които да се идентифицират като тинк-танк (мозъчни центрове) – например консервативни, леви и др.”³⁹

Парадоксален синтез между глобализация и локализация предлага Улрих Бек: “За да могат държавите да защитят националния си интерес – изненадва той, те трябва да се **денационализират и транснационализират** (курсив – М. Ч.), да се лишат от суверенитета си, за да имат контрол върху националната си съдба.”⁴⁰ Не съм попадала на поткровено цинична препоръка към националната държава и нейното управление в началото на XXI век. Регионален израз на автономизацията е разпадането на балканския етнодържавен ред, започнало със СФРЮ, и което все още не е приключило въпреки извънрегионалните уверения в обратното. Чрез външна намеса, включила “твърда” сила, наречена от САЩ “съвременна война”, възникват два протектората – БиХ и Косово, и повече на брой сателити. На мястото на обявената за изкуствена държава СФРЮ се появява още по-изкуствена квазидържава Босна и Херцеговина, чието формално управление, за разлика от това на СФРЮ, е практически блокирано. Невъзможността да се стиковат петте нива на политическата власт и 160-те министерства в БиХ обслужва външен интерес, обилно финансиран от МВФ и Световната банка. Според официални представители на Световната банка БиХ получава най-много пари от държавите в Източна Европа, отпускани по Програмата за кешови трансфери на Банката, предназначени за социална помощ. Одитът показва, че вместо до най-бедните, финансовите средства стигат до граждани с големи доходи.⁴¹

С подкрепата на Германия и САЩ бе създадена Хърватия – “държавата на хърватите и хърватките”, според речите на Фр. Туджман.

³⁸ Постпреходни фрустрации, в. Култура, бр. 16, 29 април 2010.

³⁹ Янева, М., Частните изследователски институти в системата на неправителствените организации в Република България, автореферат, С., 26.5.2010, с. 25.

⁴⁰ Beck, U., The Fight for a Cosmopolitan Future, New Statesman, London, Vol. 14, Nov. 5, 2001, p. 32-33.

⁴¹ SETimes, 6.5.2010.

Въпреки стремежа да еволюира от националистична към модерна консервативна партия, управляващата Хърватска демократична общност (ХДО) не пропуска възможност да подчертае дългосрочната си кауза – изграждане на силна и хомогенна нация-държава. Нейната защита през 1990-1991 г. и през 1994 г. бе осъществена на висока цена. След външна намеса и кървав конфликт със сръбските анклавни делът на сърбите в Хърватия намалява от 12% на 4%. Анализът на проблемите в региона на Западните Балкани във връзка с европейската му перспектива води до извода, че “с най-опасен потенциал са заредени хърватско-сръбските отношения поради огромното недоверие и подозрителност, натрупани по време на войните през 90-те години, и поради насилствено наложените от Загреб промени в статута на сърбите от Хърватия”.⁴² Успешен балансър и медиатор на държавната власт е новият президент на страната Иво Йосипович.

Липсва ефективно държавно управление в квазидържавата Косово, създадена от САЩ с помощта на ЕС в техен интерес. Причините за обявената Косовска независимост не включват любимите на либералните политолози “демократични стандарти, в т.ч. ефективни държавни институции, гаранции за безпрепятствено завръщане на бежанците, изграждане на органи за местно управление и разрешаване на междуетническите проблеми”.⁴³ Истинските причини на Създателя са три: а) геостратегическото положение на областта, избрана от САЩ за най-голямата в региона военна база “Бондстийл”, обслужваща военния контингент на САЩ и КЕЙФОР, възлизащ на 10 000 души; б) изобилието от полезни изкопаеми и в) областта е включена в западни планове за строителство на нефтопроводи за пренос на каспийски нефт.

Периодът на косовската независимост (2008-2010 г.) предлага безспорни аргументи в подкрепа на извода, че САЩ negliжират проблемите на държавно управление, свързани с непрекъснато влошаващия се социално-икономически статус на гражданите, корупцията, трафика на хора, дрога и оръжие. Интересът им е концентриран изцяло във военната сфера и се реализира чрез Щаба на НАТО в Сараево, създаден през 2004 г. след формалното предаване на военното командване на ЕС (ЮФОРС). Декларираната цел на Щаба на НАТО, който е съпредседател на (!) Комисията на БиХ по реформа на отбраната за премахване на армиите на автономните области, е “създаване на едни държавни въоръжени сили под демократичен граждански контрол”.⁴⁴ Действителната цел засяга имуществото на отбраната и живата сила за мироналагащи мисии. Само

⁴² Бараков, Ст., Западните Балкани в Европейския съюз? Реална перспектива или красива химера?, Македонски преглед, кн. 4, 2009, с. 24.

⁴³ Kosovo-Kosova. Der lange Weg zum Frieden, Wieser Verlag, Klagenfurt, 2005, S. 71.

⁴⁴ Изявление на командващия Щаба на НАТО в Сараево бригаден генерал Джон Булард пред кореспондент на SETimes, 16.3.2010.

дни след като НАТО кани БиХ да се присъедини към ПДЧ (Плана за действие за членство), алиансът поставя главното условие: цялото недвижимо имущество на отбраната – 69 обекта, военни казарми, тренировъчни полигони, стрелбища, военни складове, радиокомуникационна мрежа, да бъде регистрирано като **собственост** на БиХ за ползване от Министерството на отбраната.⁴⁵ Проблемът е в това, че военните имоти са собственост на двете съставни части на БиХ – Република Сръбска и Хърватско-мюсюлманската федерация, и премиерът на РС настоява за сключване на отделно споразумение, което да регламентира като **обща само част от военните имоти**, а останалите да останат собственост на автономните държавни образувания и общините.

Най-проблемно държавно управление сред балканските страни има Република Македония. Три са основните причини за слабата македонска държавност: а) липса на управленски опит сред държавните лидери, които често са в ролята на най-големи патриоти и “истински” македонци; б) демографската бомба и политическите амбиции на албанското малцинство; в) външната намеса, която тласка страната към федеративно държавно устройство. Няма друга държава на Балканите, която през последните 20 години толкова мащабно да се е “транснационализирала” по формулата на Улрих Бек, превръщайки се в компонент на глобалната система за управление. Под влияние на международни и вътрешни фактори западната част на страната – т.нар. Илирида, излиза постепенно от компетенциите и контрола на централните държавни институции. Решаващата стъпка в това направление е през 2004 г., когато САЩ признават конституционното име на Македония срещу приемане на нов Закон за териториално разделение и увеличаване на колективните права на албанското малцинство. Възниква въпросът въз основа на кое международно право САЩ и ЕС изискват от суверенна и унитарна държава конституционна привилегия за малцинство, квантифицирана в 20%-тен праг за език, територия на самоуправляващи се единици и участие в публична администрация. В чий интерес е прехвърлянето на част от монопола върху държавната политическа власт и органите на местно самоуправление, направено зад неясното понятие “демократизация”?

Сравнително най-голяма независимост спрямо външната намеса демонстрира Сърбия. Отстояването ѝ обаче е много трудно. Неверни са две тези, налагани в специализираната литература за Сърбия, особено във връзка с отказа ѝ да признае независимостта на Косово: а) Титова Югославия в периода 1946-1990 г. се стреми да реализира идеята за Велика Сърбия; и б) Държавното управление на Сърбия начело с Борис Тадич – единственият държавник на Балканите, получил европейска награда за политическа толерантност, реанимира тази идея.

⁴⁵ SETimes, 13.5.2010.

Истината е друга. Толкова плурализъм в социално-икономическата и в политическата система, обусловен от работническото самоуправление и делегатския принцип, нямаше в икономиката и в политиката на нито една бивша социалистическа държава. Не отричам етноцентричната политическа психология на сърбите като най-голяма нация в бивша Югославия, която и днес предизвиква антисръбски настроения. Но се питам дали етноцентризмът не е характерен и за другите републики, в т.ч. Словения, избуял в началото на 90-те години. Тито ограничаваше сръбските националистични настроения по всички нива на властта и се опитваше да хармонизира национално-републиканските и областните интереси в рамките на федерацията. Неслучайно Косово имаше най-голяма политическа автономия, фактически равна на републикански статут на шестте федеративни републики. Нито Дейтън, нито Охридското споразумение, нито който и да е друг договор успява да постигне чрез реализацията си поне част от опита, спокойствието и хармонията в междурепубликанските и етническите отношения на Титова Югославия с всички трудни и неразрешени проблеми в тях.

С разпадането на СФРЮ през 1991 г. и запълването на идейния вакуум с приоритета на националната идея, точната граница между постюгославските етноси с цел държавно строителство (Statebuilding) се оказва невъзможна за фиксиране по мирен път. Търсенето ѝ продължава и днес в Прешевската долина, в Северно Косово, в Черна гора, в Санджак, в района на Танушевици. В отговор на настояването на Черна гора Косово да признае нейното малцинство президентът Сейдиу и премиерът Тачи предприемат действия за промяна на законодателството и за официално вписване на черногорците сред признатите малцинства. Възниква проблем, формулиран от сръбския министър в косовското правителство Ненад Рашич, който е местно отражение на въпроса кои са етническите маркери, отличаващи черногорците от сърбите, и има ли черногорска нация, различна от сръбската. Примерът за черногорското малцинство в Косово е пореден аргумент за тезата, че държавно управление, основано на етнически принцип, е обречено на неуспех. Като прибавим към финансово-икономическата криза етническият ключ на социалнополитическата система и “обречеността и опасността на свръхлибералния икономически модел, чиято основна характеристика минава през презрението и неуважението на Държавата като организиращ, интегриращ и консолидиращ субект на съответната територия”⁴⁶, стигаме до основния въпрос, свързан с държавното управление в региона на Балканите – Quo vadis?

В книгата си “За природата на боговете” Тулий приписва на Аристотел отговора на въпроса как да различим управляемия свят от

⁴⁶ Слатински, Н., Най-същественото от един анализ на Ранд корпорейшън и фондацията “Бертелсман” (48 страници на стратегическа мъглявина), <http://www.nslatinski.org/?q=bg/node&page=1>

неуправляемия. “По установения порядък в него – отговоря философът, както, ако влезем в добре подреден дом, по добрата подредба ще познаем **разума** (курсив – М. Ч.) на подредилия го.”⁴⁷ Всъщност истината за управлението е “първоначално в интелекта, а във вещите е вторичното, доколкото те се съотнасят с интелекта като принцип.”⁴⁸ Връщам се към мъдростта на схоластиците и техните определения за “идея”, “цел”, “истина”, “благо”, “управление”, защото съм сигурна, че сегашната криза в управлението на балканските държави е съпроводена от още по-мощна и пагубна криза – **невидимата криза на идеите** за ефективно управление на държавата в началото на ХХІ век. Не вярвам в твърдението, че “естественият” либерален капитализъм е най-справедливият социален строй, който гражданите на балканските страни са осъзнали и пожелали. Кой ги е питал? “В днешните божем либерални времена – констатира професор Никола Георгиев, би трябвало да зададем либералния контравъпрос: “А желае ли този народ да пътува нататък?” Интелигентни хора отговарят, че това било желязна историческа необходимост. Както при комунизма.”⁴⁹ Ако предположим, че при целепологането управляващият елит на Балканите се съобразява с обществените потребности и нагласи, той би трябвало да вземе предвид факта, че ¾ от населението е против десни мерки за изход от кризата, върнала редица държави с десетилетия назад. В социалната структура не преобладава заможният слой, който, представен статистически като осреднен показател, заема под 10% от общия брой на населението в региона. Тоталното икономизиране и опазаряване на политиката (Politics), редуцирали целите на цивилизационния избор, в името на който бе извършена обществената промяна през 1989 г., свеждат ангажиментите й до физическо оцеляване на широки обществени слоеве.

Социалната критика срещу икономическата асиметрия и социалното неравенство се упражнява в два варианта: а) в рамките на капитализма и либералната демокрация; и б) извън тях. Люк Болтански принадлежи към първата група. Според него заличаването на класите и отхвърлянето на обществото в класови категории лишава социалната критика от морални основания, превръщайки проблема за социалната несправедливост в **частен** проблем. Изводите за връзката между икономика и политика, между социална структура и политическа власт той свързва с “тъждеството на класата, което позволява да се обяснят неравенствата в обществото, в разпределянето на публичните и частните блага, и да се покаже, че успехите или провалите не се разпределят нито по случайност, нито в

⁴⁷ Аквински, Т., Цит. произв., с. 1563.

⁴⁸ Пак там, с. 297.

⁴⁹ Георгиев, Н., Нова книга на българския народ, изд. Liter Net, 9.7.2003.

зависимост от индивидуални качества, както претендира идеологията на меритокрацията, а според колективни шансове за достъп.”⁵⁰

Към втората група на социалнополитическите критици спадат Имануил Валерстейн и Васил Проданов, които подсказват възможности за промяна извън либералния капитализъм и наложените от него социални структури. Като анализира противоречието между научно-техническите и производствените постижения на хомо сапиенса, от една страна, и “задържането на развитието, бедственото състояние, мизерията, гладното съществуване, насилствената смърт на милиарди хора”, от друга, Васил Проданов обобщава: “Това надали би могло да продължава безкрайно дълго.”⁵¹ Имануил Валерстейн е по-конкретен в предположението за съдържанието на субективния фактор, решаващ за промяната. Това са управляваните, а не управляващите. “Алтернативното и по-добро в сравнение със съществуващата система бъдеще е исторически възможно – предвижда Им. Валерстейн, но съвсем не е сигурно. Какво ще бъде то, зависи във висока степен от свободната воля на милиони хора, които ще участват в създаването на съвсем различна система.”⁵²

За мен е важен изходът от идейната (интелектуална) криза на държавното управление в началото на XXI век. За да не се приемат капитализмът и съответната политическа система за априорно зададени свише, безалтернативни, последни и “край на историята”.

⁵⁰ Boltanski, L., *Rendre la realite inacceptable*, Paris, Demopolis, 2008, p. 123.

⁵¹ Проданов, В., Цит. произв., с. 531.

⁵² Wallerstein, Im., *Absturz oder Sinkflug des Adlers? (Die Niederlage der amerikanischen Macht)*, M., 2004, S. 38.